

**KÜLTÜR BİLİMLERİ PERSPEKTİFİNDEN DOĞU KARADENİZ
BÖLGESİNE BİR BAKIŞ**

*A VIEW FROM THE PERSPECTIVE OF THE CULTURAL SCIENCES TO
EASTERN BLACKSEA REGION.*

**С ТОЧКИ КУЛЬТУРНЫХ НАУК ВЗГЛЯД НА ВОСТОЧНУЮ ОБЛАСТЬ
ЧЕРНОГО МОРЯ**

Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ*

ÖZET

XIX. yüzyılda sosyal bilimlerin [=kültür bilimlerinin] bağımsız disiplinler halinde oluşum sürecinde bütün kültür bilimleri araştırma disiplinlerinde kavram dünyasına giriş yapmak için Greko-Roman Helenistik çizgiden başlangıç yapmak adet haline gelmiştir. Bu durum Karadeniz yöresini incelemeye yönelen kültürel bilimler açısından da aynıdır. Bilim felsefesinde meydana gelene değişiklikler yöntem bilgisini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu çalışmada Karadeniz bölgesini incelemeye yönelen kültür bilimlerini için yeni bir perspektif önerilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz bölgesi, kültür bilimleri, tarih, sözlü kültür, halk bilim, etnolinguistik

ABSTRACT

It has been a widely-accepted tendency for the social sciences (cultural studies), in the 19th century, to start from the very beginning of Greco-Roman Hellenism so that each science can take an independent place among all the other cultural research disciplines. This case is the same for those who have begun conducting research on Blacksea Region. The changes, which have occurred in the philosophy of science, have a profound effect on the method. This study aims to put forward a new distinct approach for the cultural studies exploring Blacksea Region.

Key Words: Blacksea Region, cultural studies, history, oral tradition, folklore, ethno-linguistics

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В XIX веке социальные науки (культурные науки) в процессе возникновения как независимая дисциплина во всех своих дисциплинах использовало Греко-Романскую Геленистическую линию. Это положение также может наблюдаться в культурных

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Trabzon / TÜRKİYE

науках которые были направлены для исследования области Черного моря. Возникшие изменения в научной философии в значительной степени изменили методику. В этой работе будет предложена новая перспектива для культурных наук направленных для исследования области Черного моря.

Ключевые слова: Область Черного моря, культурная наука, история, словесная культура, народная наука, этнолингвистика.

Giriş

XIX. yüzyıl sosyal bilimlerin bağımsız disiplinler halinde oluşum sürecidir. Başlangıç safhasında yöntem açısından köklü bir birikime sahip olan doğa bilimlerinin yöntemleri sosyal bilimlere transfer edilerek insanın yapıp etmelerine bağlı, tekilden tümele gidilemeyen, doğa bilimlerinde olduğu gibi yasal ve ritmik bir işleyişin olmadığı bir alanda tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi bir bilgi birikimi üretilebileceği varsayılmıştır. Genel anlamda pozitivist diyebileceğimiz bu epistemolojik tutum daha sonraki yıllarda özellikle Alman Tarih Okulu filozoflarınca köklü biçimde eleştirilmiştir. İnsanın yapıp etmelerinin söz konusu olduğu bir sahada genel geçer ve yasal bir bilmenin olamayacağı, bu çerçevede gerçekliğin kendi tarihsel bağlamı içerisinde şekillendiği yaklaşımı karşı bir felsefe olarak gündeme gelmiştir. Anglosakson geleneğindeki social science [=sosyal bilimler] kavramı yerine Kulturwissenschaft / Geisteswissenschaft [=Kültür Bilimleri/Tin Bilimleri] ismi kullanılmaya başlanmıştır.

Başlangıçta, romantik dönemlerde bilinmeyen kıtaları kültürleri insanları tanıma ve bilme arzusundan kaynaklı keşifçi bilme tutkusunun yönlendirdiği kültür bilimleri, sanayi devriminden sonra, pazar bulma, hammadde temin etme kaygısının yönlendirdiği bir çerçevede ötekini kontrol etme ve tahakküm kurma amacına dönük bir tanıma etkinliğine dönüştürülmüştür.

Bütün araştırma disiplinlerinde kavram dünyasına giriş yapmak için Greko-Roman Helenistik çizgiden başlangıç yapmak adet haline gelmiştir. Hint Avrupa paradigması çerçevesinden hareketle yapılan değerlendirmelerde Klasik Roma- Grek medeniyetinin Fenike kanalıyla Mısır ve Sümer kökenleri başarılı bir biçimde silinir. Keza Avrasya arazisindeki Hint Avrupalı halkların emperyal işgal ve faaliyetlerine kapı aralanmış olur. Örtük olarak bu söylem “bizim atalarımız zaten buralardaydı, biz bu yerlerin yabancısı değiliz” tezini telkin eder. Bu anlamda Avrasya’nın kadim halklarını da tabii olarak “işgalcilikle”! suçlarlar. Bu icat edilmiş bilimsel bir söylemdir. Bugün kültür biliminin, arkeolojinin verileri Hint Avrupa tezini ciddi biçimde sarsmıştır. Söz konusu tezin üzerinde Türkiye’de de ciddi bir tartışma gündemdedir.¹

Eski Yunan’dan önce Kadim Mezopotamya, Pers, Hint, Çin ve Uzakdoğu kültürlerini “diğerleri” kategorisinde görme eğilimi bilimsel belge ve verilere taban tabana zıt tarih dışı tek taraflı ideolojik bir bağnazlıktır. Bu durum Doğu Karadeniz Bölgesi tarihini konu eden “belli bir politik stratejiye hizmet etme kaygısının yönlendirdiği” araştırmalarda da ağırlıktadır. Bölge tarihini Helen tacir ve kolonicilerle başlatan romantik efsanevi bir söylemle kurgulanmış metinler çoğu zaman yanlış anlamalara sebebiyet vermiştir. Oysa tarihe ve kültür biliminin verilerine bakıldığında bölgenin en eski dönemlerinden bu yana farklı etnik topluluklar tarafından iskân edildiği görülür. Roma Grek kökenli yerleşim ve ahali, bu bölgedeki otokton halklardan değil öncelikli tacir, ardından Roma’nın emperyal işgal gücüne bağlı olarak bölgeyi işgal etmiş bir halktır.

Türkiye’de, romantik ideolojik bir perspektiften sorgulamadan tarihi algılama geleneğine bağlı olarak bu süreç, tek bir çizgi olarak Roma/Grek mirası olarak benimsetilmeye çalışılır. Bu tashih edilmesi zaman alan temel algılama yanlışlarından biridir. Keza Pontus İmparatorluğunun başlangıçta Greklerce kurulduğu zannı ve 10 km. çapında bir sur içi devletçiği, şehir devletini[city state] imparatorluk olarak tanımlama çabaları bu cümleden olmak üzere dikkate şayandır.

Bunun yanında bir bölgede sahiplik iddia edebilmek için kâinatın kuruluşundan beri orayı temellük etmiş olma yanlış faraziyesinin yaratmış olduğu korkular, dünya haritasını yediden yetmişe, milletleri de eski şekillerine ve isimlerine döndürerek yeniden kurmak gibi bir çılgın fanteziye kapı aralar. Tarihsel süreçte uluslararası siyasi ilişkilerde güç unsurlarının daima belirleyici olduğu kabul gören bir görüştür. Kültür bilimlerine ait veriler bu gücün tahayyül ve tanımlamasına göre yapılandırılır.

Bir diğer konu ise değişik ideolojik ve konjonktürel varsayımlarla yok sayma ve farklı gösterme saplantısıdır. Sınırlı sayıdaki fedakâr kültür bilimcilerinin nitelikli çalışmalarından öte, bölgenin nitelikli bir sosyo-kültürel envanteri yoktur. Bu bağlamda bölgenin kültürel ve sosyal yapısını aydınlatmaya dönük bilimsel çalışmaların eksikliği ve mevcutların bilgi ve iletişim kanallarınca çoğaltılarak popülerleştirilmemesi bu intibaların oluşumunda etkili olur

Bölgeyi pozitivist/olgucu epistemolojinin yönlendirdiği dar disiplin bağına bağlı içerisinden “ bilmeye çalışmak” bilgi kümelerini birbirinden yalıtarak gerçekliği bütüncül ve birbiri ile ilişkili olarak algılamayı ve değerlendirmeyi engellemektedir. Bunun karşısında göreceliliği dikkate alan ağız, etnolinguistik, etnoloji, sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, folklor bilimlerinin üzerinde çalıştığımız /anlamaya çalıştığımız olgunun farklı cephelerini form ve işlev ilişkisini koparmadan ortaya koymasına ihtiyaç vardır. Mevcut haliyle bölge kültürünü sırf tarih disiplininin “belgeci”, tasvirici eğilimi ile anlamak imkânsızdır. Bu anlayışla “bilimlik olgular” hakkında spekülasyondan öte pek bir şey söyleme imkânı yoktur.

Karadeniz’in Türk popüler kültür ve sosyal bilimler geleneği ekseninde dört farklı çağrışımı vardır. Hopa’dan Sakarya’ya kadar olan coğrafi bölge, bunun alt birimleri Batı Orta ve Doğu Karadeniz bir de Karadeniz’in kıyısı olan ülkelerle ve havzasıyla birlikte geniş manada Karadeniz ve coğrafi bir formasyon olarak Türkiye’nin kuzey sınırındaki deniz.

Sular ve su kenarları medeniyetin başlangıcından itibaren ulaşım, beslenme ve taşıma, hayatı idame ettirebilme avantajları ile belirleyici roller oynamıştır. Coğrafyamızı çevreleyen Akdeniz ve Karadeniz’in çevresindeki kara parçasını, kültürü ve yerleşimi etkileyen bir karakteristiği vardır. Bu iki bölge, adının ilgili denizlerle belirlendiği iki kara parçasıdır. Fakat Karadeniz Akdeniz havzasında olduğu gibi benzeşen bir medeniyet alanı yaratamamıştır

I. Etnolinguistik İlişkiler Bağlamında Kültürel Durum

Dünya literatüründe dil, etnisite, kimlik, alt kültür, sosyal grup kültür ilişkileri modern diyalektoloji ve antropoloji, folklor, etnolinguistik çalışmalarında merkezi bir konuma sahiptir. Türkiye ve genel manada Türkçe üzerine yapılan ağız çalışmaları nispeten yalıtık ve otantik coğrafi bölgelerden ve kişilerden dil malzemesi toplayarak bunu fonetik ve morfolojik olarak analiz etmeye dayalı bir çerçevede gelişmiştir. Tarihsel dil bilgisi perspektifine bağlı olan bu çalışmalar yeni ihtiyaçlara ve durumlara bağlı olarak yeni bir yöntemle ele alınmak durumundadır. Tabakalaşma, dil- etnisite ilişkisi, varoş veya farklı

şehir formasyonlarındaki dilsel tutum ve kullanımlar dünyada üzerinde ciddi biçimde durulan yeni çalışma alanlarıdır.

Bu anlamda Türklük bilgisi kendi epistemolojik çerçevesine yeniden ele alarak güncellemek durumundadır. Evrenselci olgucu bilim anlayışından, bilimi ve bilginin “ne”liği üzerine sorgulamaları olan, göreceliliği dikkate alan , “yöntemin bir tabu olmadığını” yeni ihtiyaç ve amaçlara göre “felsefi sorgulama ve temellendirme” içerisinde kurulduğunu dikkate alan bir yeni çerçeveye oturmalıdır.

Kültür bilimlerinin farklı disiplinlerinin yöntemleri “bilimlik nesne” hakkında biçim ve içerik, ait olduğu tarihsel bağlamdaki işlevi hakkında açıklayıcı bilgiler vermelidir. Bu türden bir anlama etkinliğine hangi yollardan gidilebileceği tartışılmalıdır. Böyle bir etkinlik üzerinden bütüncül “insani bir bilgi kültürüne” ve kavramaya geçilmesi zaruridir. Aksi takdirde emperyal bilincin kendi güç, otorite, tahakküm ve kontrol amacıyla oluşturduğu perspektiflerden kendi anlam dünyamıza baktığımızda “mankurt” algılamasından öte bir gerçekliği beklemek zayıddır.

Kültürel bir olgu ne sadece içerik ne de biçimdir. Biçim ve içerikle birlikte işlevi ve o kültürel iletişim içerisinde sembol olarak taşıdığı bir anlam vardır. Kültürel olgu üzerine yapılacak bir açıklama/anlama denemesi bütün bu yönleri ihata ettiği ölçüde anlamlıdır.

Sahadan derlenen ve incelenen malzemelere bakıldığında ve bunları dilbilim, etnoloji, etnolinguistik, <ve kültür bilimlerinin arkeolojisi diyebileceğimiz etnomüzikoloji> halkbilim, tarih verileriyle değerlendirdiğinizde tarihin belge olarak açıklayamadığı bazı bilgi ve belgelere bu vesileyle ulaşmak mümkündür.

Trabzon yöresi [geniş anlamda] Karadeniz yöresi ağızlarına baktığımızda yukarıda özetlediğimiz tarihsel maceraya uygun bir biçimde farklı Türk boylarının üst üste tabakalaştığı bir ağız formasyonu kelime hazinesi, ses bilgisi, sözdizimsel mirasla karşı karşıya kalırız.

II. Folklorik, Antropolojik, Etnolojik İlişkiler Bağlamında Kültürel Durum

Doğu Karadeniz Bölgesindeki etiyolojik efsaneler, destan ve mitolojik inanmalar Türk kültürünün tarihsel sürekliliği içerisinde farklı kesitlerde karşımıza çıkan arkaik form ve motiflerin saklandığı korunaklı bir kültürel alandır. Türk Halk Bilimine ait bütün ürünler ve bunlara ait versiyonlar bölge sözlü kültüründe göze çarpar. Bu konudaki bilimsel çalışmalar durumu çarpıcı bir biçimde ortaya koyar. Giyim kuşam kültürü, etnomüzikolojik yapı, geleneksel mimari, süsleme ve bezeme sembolizmi, kaya resimleri, mezar taşları , mutfak kültürü halk bilimin bütün kadroları nitelikli ve çağdaş bilimsel yöntemle uygun bir tarzda derlenip, arşivlenip değerlendirilmelidir.

Ülkemizde kültür bilimlerinin disiplinler arası bir bakışla meseleleri ele alıp problemi çözme ve açıklama yeteneğindeki sınırlılıklar dikkate alındığında bu konuda vulgar-popüler ve akademik tarih yazımındaki sınırlılıklar ortadadır. Her bilimsel disiplinin kendi alan ve yöntemlerinin dar ve sınırlılıkları ile baktığından olgular bütüncül olarak aydınlatılamamaktadır. Kültür bilimlerinde olgular ne biçim ne de içerikten ibarettir. Nesnenin /olgunun tarihselliği bağlam içerisinde kazanmış olduğu anlam söz konusudur.

Bu anlamda biz bölge kültürünü ortaya koyarken tarih ağırlıklı anlatımcı [narrative] bir tutumla bilinen belli başlı şeyleri tekrarlamaktan öteye geçemiyoruz.

Burada bir diğer problem kimlik ve kültürümüze ait olguları popüler bilgi ve eğitim kanallarıyla paylaşamamaktan ileri gelmektedir. Sosyal bilimlerde kültür bilimlerinde mutlak doğru ve yanlışlardan ziyade iyi veya kötü bir biçimde ve söylemle savunulmuş tezler vardır.

Taş kesilme efsaneleri, masal motifleri, menkıbeler, manzum ürünlerin biçim ve içerik düzeni, , farklı halkbilim türlerindeki paralellikler, âdet ve inanmalar repertuarı itibarıyla ortak bir repertuarın tarihsel süreç içerisinde farklılaşmış versiyon ve varyantlarını görürüz. Kurttan ve keçiden türeme miti, buna bağlı olarak Kurt Ata ve Kurt Dede atalar miti farklı varyant ve motiflerle bölgenin sözlü geleneği içerisinde yaşamaktadır

Sonuç

Karadeniz Bölgesi'nin havza olarak gelecek yıllarda emperyal merkezlerin ilgi ve müdahale odağı olacağı aşikârdır. Avrasya heartlandına [=kalpgâhına] sahip olmanın anahtar geçiş noktası Karadeniz havzasıdır. Enerji ve madenler, su havzaları vesilesiyle bölgenin yeni bir mücadele alanı olması mukadderdir. Bu manada bilgi sahibi olup olayları önceden öngörebilmek için bölgeyi kültür bilimleri çerçevesinde inceleyip kültürel ve sosyal mirası ortaya konulmalı bilimsel bir bakışla incelenmelidir. Sanılanın aksine bölgeyle ilgili gerek ülkemizin gerekse dünya akademik çevrelerinin birikimi çok fazla değildir.

Önümüzdeki birkaç yıl içerisinde bölgedeki operasyonel amaçlı kültürel, sosyal, yarı askeri, sivil halkla ilişkiler çalışmalarının, sivil toplum yapılanmalarının büyük bir ivme kazanacağı görülmektedir.

Sadece kendi kendimizi teskin etmek maksadıyla bir araya gelip birbirine altın çağ efsaneleri anlatmakla veya ilkçağdan itibaren bilebildiğimiz tarihsel bilgileri bir o yandan bir bu yandan keyfi bir biçimde eklemeyerek anlatmakla varılabilecek fazla bir yer yoktur. Bu vesileyle bölge üniversitelerine, sorumlu bilimsel ve siyasi kurumsal yapıların dikkatini çekmek isteriz.

Bütüncül bir proje çerçevesinde kültür bilimlerinin tamamını devreye sokacak bir bakış açısıyla mesele ele alınmadıkça bir yere varılamayacaktır. Karadeniz bütüncül olarak bir havza olarak düşünülmalıdır. Bu havzanın değişik bölgelerine çepeçevre dağılmış Türk boy ve toplulukları Türkiye açısından önemli bir iletişim ağı oluşturma potansiyeline sahiptir. Fakat Türk kültür bilimleri literatürü ve siyasal kültürel ilişkiler ağı mevcut durumda bu yapıyı işlevselleştirecek bir eylemlilik ve planlamadan, bilinçten uzaktır.

Bilginin ve araştırmanın yapıpı raflara konulması ile de mesele çözülmeyecektir. Elde edilen verileri popüler mecralara indirgeyerek kamuya mal etmedikçe bütüncül bir algı ve kimlik, politika inşa edilmesi söz konusu olmayacaktır.

Amerikalı stratejik analistlere göre “Türkiye Rusya işbirliği Karadeniz’de Nato Avrupa Birliği ve Amerikanın etkinliğini sınırlandırmaktadır”. Bu vesileyle son zamanlarda Avrupa Birliğinin Karadeniz Bölgesine dönük sosyal, kültürel ve ekonomik işbirliği proje teklifleri kendine etkinlik alanı açma çabalarının bir halkla ilişkiler çalışması olarak algılanmalıdır. Amerika Avrupa [Güneydoğu Avrupa] ve enerji nakil hatlarının üzerindeki Karadeniz ve Kafkasya hattındaki çatışma ve anlaşmazlıkları dondurulmasından yanayken Rusya Federasyonu müdahale güç ve seçenekleri, araçları ile bu bölgelerdeki çatışmaları yeniden aktif hale getirme potansiyeline sahiptir.²

NOTLAR

¹ Bu konuda nitelikli değerlendirmeler için bk. (Batur 2007); (Karatay 2003)

² Bu konuda bakılabilecek bazı önemli siteler <http://www.heritage.org/research/russiaandeurasia/bg1990.cfm>, Coğrafi olarak bir Karadeniz ülkesi olmamasına rağmen Yunanistan'ın bu konudaki gayretleri için bk. <http://www.icbss.org/>; Ayrıca dünya

emperyal merkezlerinin Karadeniz gündemi için bk.Harvard black sea security program
<http://www.harvard-bssp.org/bssp/>]

KAYNAKLAR

- Batur, Ahsen (2007), “*Tarihte Aryen Turan Tartışması*” <http://www.turkdirlik.com/Bilgimece/Turkoloji/Tarih/ABatur0002.htm>
- Brendemoen, Bernt (2001) *The Turkish Dialects of Trabzon*, Volum I-II, Oslo
- Casirer, Ernst (2005a) *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*, (Çev. Milay Köktürk), Ankara: Hece Yay
- Casirer, Ernst (2005b) *Sembolik Formlar Felsefesi I –Dil-*, (Çev. Milay Köktürk), Ankara: Hece Yay.
- Chan, Claude (2007), *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran) İstanbul: E yay.
- De Landa, Manuel (2005) *Çizgisel Olmayan Tarih*, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul: Metis Yay.
- Eco, Umberto (2009), *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışları* (2. bsk), (çev. Kemal Atakay, İstanbul: Literatür Yay.
- Foucault, Michel. *Kelimeler ve Şeyler*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- Gülensoy, Tuncer (1981) *Anadolu ve Rumeli Ağzları Bibliyografyası*, Ankara: Başbakanlık Basımevi
- Karatay, Osman (2003), *İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara: Karam Yay.
- Karpov, Sergei (2007), *İstoriye Trabzondskoy İmperii*, S. Petersburg
- Kuhn, Thomas S. (2006), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (8. bsk), (Çev. Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Kırmızı Yay.
- Mehmet, Bilgin (2000), *Doğu Karadeniz -Tarih, Kültür, İnsan-*, Trabzon: Serander Yay.
- Özlem, Doğan. (1998) “Evrensellik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, Metis Yayınları
- Özlem, Doğan, (2008) *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, Ankara: Doğu Batı Yay,
- Özlem, Doğan (2010), *Etik- Ahlâk Felsefesi-* (2bsk), İstanbul: Say Yay.
- Özlem, Doğan. *Tarih Felsefesi, İstanbul*, İnkılâp Kitabevi, 2001.
- Rasonyi, Laszlo (1988) *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Simmel, George (2009), *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yay.
- Yeğenoğlu, Meyda, (2001), “Çok Kültürlülük Disiplinler Arası mıdır?”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, [Yayına Hazırlayanlar: Tanıl Bora, S. Sökmen, K. Şahin] İstanbul: Metis Yayınları,